

Стратегічні зернові. Наслідки скорочення українського зернового експорту для України і світу

Блокування росією українських портів та судноплавства у північній частині Чорного моря з метою завдати удару по економіці України викликало занепокоєння світової громадськості та шалену реакцію західних ЗМІ, адже частка України на світових ринках становила понад 10% світового експорту пшениці, 15-20% ячменю, більш ніж 50% соняшникової олії. Минулі роки з України в середньому експортувалося 50 млн тонн сільськогосподарської продукції. Сьогодні немає можливості знайти альтернативу таким обсягам, що загрожує голодом для мільйонів людей у африканських та азійських країнах.

Українська морська торгівля як вагома складова українського економічного комплексу завжди була більшою на оці північного сусіда. З анексією Криму було змінено правила проходження Керченської протоки, через що порти Азовського моря суттєво зменшили експорт зерна. Наступного удару по українському зерновому експорту росія спробувала завдати, перекриваючи акваторії Чорного та Азовського морів, буцімто для навчань. Та з початком нової фази україно-російської війни – активного вторгнення – постала нова серйозна загроза торговому судноплавству у басейні Чорного моря. Експорт зерна через портові термінали був зупинений, що створило досить серйозні проблеми для світової економіки.

Для самої України зернові культури стали своєрідним

«локомотивом» сільського господарства і, починаючи з 2013 року, вийшли на рівень понад 60 млн тонн, а у 2019 році встановили рекорд у 75 млн тонн. При зростаючому світовому попиті на харчові продукти та погіршенні кон'юнктури на сировинних ринках зерно навіть більшою мірою, ніж залізо, може стати основним джерелом валютних надходжень і виявитися тією козирною картою для України, яка певною мірою зможе впливати на світовий ринок.

Обсяги експорту з України хлібних продуктів (зерна та борошна) у 2019-2021 рр., тис. тонн

	2019 січень-червень	2019 липень-грудень	2020 січень-червень	2020 липень-грудень	2021 січень-червень	2021 липень-грудень
Зерно та борошно	26 356,9	30 771,7	25 685,2	25 839,6	18 454,0	32 476,1
у тому числі						
пшениця	5 069,8	14 952,2	5 567,8	12 491,9	4 147,6	15 923,7
ячмінь	443,0	3 700,5	1 283,9	3 761,9	424,4	5 231,9
кукурудза	20 567,2	11 778,6	18 539,7	9 376,2	13 669,7	11 005,2
інші зернові, зернобобові та борошно	276,9	340,4	293,7	209,5	212,3	315,3
Всього за календарний рік	57 128,6		51 524,7		50 930,1	

У таблиці представлено обсяги експорту з України хлібних продуктів з деталізацією за основними експортними культурами (за даними Державної служби статистики). Оскільки маркетинговий рік у сільському господарстві не збігається з календарним, для зручності дані представлено за півріччя окремо.

Вони є найпотужнішою експортною позицією українського агросектору. Першість останні десять років належить кукурудзі, другою за обсягами йде колишній лідер експорту – пшениця. Ячмінь за обсягами поступається кожній з названих культур приблизно у три-чотири рази (рік на рік не припадає через врожаї та світову кон'юнктуру).

Обсяги перевалки у портах України хлібних продуктів (зерна та борошна) у 2019-2021 рр., тис. тонн

	2019	2020	2021
Перероблено всього	54 618,6	48 074,1	50 032,9
з цього експортовано	52 824,9	46 924,2	47 844,0

Показник «перероблено» включає «експортовано» + «транзит»

Майже 99% фізичного обсягу експорту хлібних продуктів становлять пшениця, ячмінь та зерно кукурудзи. Протягом останніх років 92-93% експорту українських зернових прямувало через морські порти, у яких, своєю чергою, на хлібні вантажі припадала понад третина всього обсягу перевалки.

Основні обсяги експорту зернових з України (до нападу росії) йшли через порти Миколаєва та через порти Південної Одеси, Чорноморська. За різними оцінками, це становило приблизно 95% зернових вантажів, що вивозили морськими шляхами. Ще 5% припадало на Маріуполь та Бердянськ.

Понад 1 млн тонн пшениці вивезли у 2021 році з українських портів Єгипет, Індонезія, Туреччина та Пакистан. Обсяги поставок до Бангладеш, Марокко, Ємену, Саудівської Аравії, Тунісу, Лівану, Ефіопії та Лівії перевершили 0,5 млн тонн.

Майже 3 млн тонн українського ячменю імпортував Китай, ще майже 1 млн тонн – Туреччина.

Також на Китай припало майже 8 млн тонн експортованої з України кукурудзи, більш як по 1 млн тонн експортовано з українських портів до Іспанії, Нідерландів, Єгипту, Ірану та Туреччини.

Особливості українського аграрного виробництва (вирощування майже виключно озимої пшениці та переважної більшості ячменю озимого) зумовлює часовий розподіл за півріччями маркетингового року обсягів експорту. Основні обсяги експорту пшениці та ячменю припадають на першу половину маркетингового року, натомість кукурудзи – на другу.

За січень 2022 року, за даними, оприлюдненими Державною службою статистики, було експортовано 1 148,9 тис. тонн

пшениці, 35,2 тис. тонн жита, 285,6 тис. тонн ячменю, 4 503,5 тис. тонн кукурудзи, 4 тис. тонн пшеничного борошна.

	2021/ 2022 МР	2021 липень- грудень	2022 січень	2022 лютий (1-14)	2022 березень	2022 квітень	2022 Травень (1-18)
1	2	3	4	5	6	7	8
Зерно та борошно	46 606,0	32 476,1	6 000,2	нд	нд	нд	644,0
у тому числі							
пшениця	18 542,0	15 923,7	1 148,9	548,0	33,2	8,2	16,0
ячмінь	5 676,0	5 231,9	285,6	98,0	6,6	11,2	8,0
кукурудза	21 828,0	11 005,2	4 503,5	2 247,0	176,6	601,0	617,0
інші зернові, зернобобові та борошно	560,0	315,3	62,3	нд	нд	нд	3,0

Обсяги експорту з України хлібних продуктів (зерна та борошна) у січні-травні 2022 року, тис. тонн

Стовпчики 3,4 – дані Державної служби статистики,

4 – УкрАгроКонсалт (дані за 1-14 лютого),

2, 8 – оперативні дані Держмитслужби

(дані стовпчика 8 – станом на 19 травня, оприлюднені також 19 травня),

6, 7 – дані Міністерства аграрної політики та продовольства України.

У таблиці представлено обсяги експорту (по лютий включно – з перевалкою у портах) України хлібних продуктів (зерна та борошна) у січні – першій половині травня 2022 року. У таблиці за різні періоди дані отримані з різних джерел, тому наявні певні неточності та неповнота.

Станом на середину лютого Україна експортувала через морські порти тільки зернових врожаю минулого року на 44% більше, ніж за аналогічний період 2021 року. Загалом у 2021/2022 маркетинговому році станом на 21 лютого експортовано 42,6 млн тонн зернових: 17,8 млн тонн пшениці, 5,6 млн тонн ячменю, 160,1 тис. тонн жита, 18,7 млн тонн кукурудзи, 66,3 тис. тонн

борошна.

Загалом з листопада 2021 року і до початку вторгнення спостерігалось збільшення обсягів експорту зернових через морські порти, щодо пшениці та кукурудзи майже удвічі у порівнянні з аналогічним періодом минулого року (певною мірою дався взнаки рекордний врожай). Лише за перші два тижні лютого порти відвантажили 548 тис. тонн пшениці (на 116% більше, ніж за аналогічний період минулого року), ячменю – 98 тис. тонн (у 32 рази більше), кукурудзи – 2247 тис. тонн (на 100% більше).

Проте з війною ситуація докорінно змінилася. За інформацією Міністерства аграрної політики та продовольства України, за березень було експортовано лише 33,2 тис. тонн пшениці, 6,6 тис. тонн ячменю, 176,6 тис. тонн кукурудзи. З них через порти Дунаю – 98% загального обсягу експорту пшениці, ячменю – 63%, кукурудзи – лише 3%. Решту експортували залізницею та незначну кількість – автотранспортом. Та це лише щодо зернових. Загалом за березень-квітень на залізничний транспорт припало дві третини експорту української агропродукції. За квітень було експортовано 9,2 тис. тонн пшениці, 11,8 тис. тонн ячменю, 601 тис. тонн кукурудзи. З них через порти Дунаю – 82% загального обсягу експорту пшениці, ячменю – 78%, кукурудзи – 20%. За травень збільшилися лише обсяги експорту кукурудзи, а пшениці та ячменю – скоротилися.

Зменшення обсягів експорту українських зернових вплинуло на кон'юнктуру світових продовольчих ринків. У ряді країн, у тому числі Близького Сходу, відбувається стрімке зростання цін на продовольство. За різними оцінками, експорту очікує 15-17 млн тонн української агропродукції (зернові, олійні тощо). Та попри все після стрімкого зростання індексів цін ФАО на зернові та олійні у квітні відбулося їх незначне зниження. Проте подальші обмеження експорту призведуть до нового зростання цін та загрози голоду.

Припинення чи скорочення експорту вже нового врожаю спричинить і кризу зберігання. До початку нападу російського агресора у

лютому елеваторні потужності становили понад 57 млн тонн. А врожай зернових та олійних у 2021 році, за даними Державної служби статистики України, досягнув 107,38 млн тонн. Тобто обсяги врожаїв перевершують потужності зберігання. До цього часу з цим проблем не виникало, оскільки частина збіжжя експортувалася буквально «з полів».

Війна накладає свій відбиток і на обсяги та структуру очікуваних посівів. За оцінками, посіви ярих культур мають зменшитись приблизно на 20%. Головну яру культуру – кукурудзу – частково замінить яра пшениця (зараз майже повністю вирощувалася лише озима), а це, своєю чергою, змінить часові терміни надходження зерна на елеватори та порти. Тому залишається сподіватися, що до часу, коли піде основна маса ярих, проблема з блокуванням українських морів буде вирішена.

Костянтин Репін

Українські зернові. Історія

Останні два століття (а то й довше) наші землі забезпечували, хоча цього поняття у ті часи не існувало, «харчову безпеку» досить великого регіону – частини Європи та Близького Сходу. Вирощування хлібних культур і насамперед пшениці завжди мало, окрім безпекового, ще й велике економічне значення (навіть у ті часи, коли про «економіку» ще й гадки не мали). Сто двадцять п'ять років тому саме експорт зернових (у першу чергу української пшениці) дав можливість Вітте привести економіку й грошову систему Імперії до золотого стандарту та створити золотий запас, що перевищував запаси Лондонського банку і Дойчебанку разом узяті. Треба не забувати, що саме «зернова база» (якщо можна застосувати цей термін до ХІХ століття) послужила важливим фактором у розвитку інфраструктури «малоросійських губерній». Саме на експорті пшениці, починаючи з першої половини ХІХ століття й аж так Великої Війни (потім її назвуть Першою Світовою), піднявся Одеський порт і саме доходи з перепродажу пшениці сприяли розвитку міста, багато мільйонних статків було засновано саме на зернових операціях.

Але ж зерно треба було ще туди доставити, що дало поштовх до розвитку мережі залізниць (чумаки перевозили не ті обсяги).